

Onder Csaba

A legjobb szándékok A nyelvújítási harc néhány vonásáról

„A’ tudománybeli csatáknak meg van a’ magok haszna; a’ dolog jobban kiörlődik, opinionum commenta delet dies, rationis iudicia confirmat, ’s azok az ideák, mellyek annakelőtte csak kevés főben voltak-meg, ’s talán ott is csak homályosan, elhatnak a’ Publicumra, ’s közönségessé lesznek. Egyedül azt óhajtom, hogy ha a’ csatázók élesen szöllanak ’s tüzzel bánnak is egymással, ne fakadjanak alacsonyságokra.”

Kazinczy Ferenc Révai Miklósnak, Bacchusnak Újhelyi hegyein, 1806. október 21. (KazLev IV. 373-377.)

Kazinczy levelének mottóul választott részletét sokan idézik a nyelvújítási harc elbeszélései során. A figyelem elsősorban arra irányul, hogy Kazinczy szándékosan provokál vitát az irodalmi nyelvújítás érdekében, előbb a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* (1808) kiadásával, majd recenzeálással (1809), és fordításainak (1807, 1810) megjelentetésével. Mindezzel, ahogyan Csetri Lajos fogalmaz, „sikerül elérnie annyira óhajtott célját, a hasadást és a szemben álló frontok kialakítását az olvasók táborában.” A tényleges „harcot” azonban „szatirikus éllel és fölényes gúnnal” 1811-ben megjelenő szövegei nyitják meg: a *Poetai epistola Vitkovics Mihály barátomhoz* és a *Tövisék és virágok* képviselik a „kissé arisztokratikus ízű nyelvművelési programot”. Az irodalmi nyelvújítás Kazinczy-féle programjának diskurzuskezdeményező mozzanatai tehát jól látszanak. Megalapozottnak tűnik annak stratégiai szükségessége is, ami a „tudománybeli csatákat” és azok nyilvánossá tételét indokolja. A nyilvános vita során keletkező legfőbb haszon így leginkább az, hogy bizonyos tisztázódó kérdések egyben közhasznúvá válva rögzülnek is, lehetővé téve azok általános használatba vételét. Tagadhatatlanul reális Kazinczynak az a taktikai belátása is, miszerint az eredményes diskurzuskezdeményezés egyik leghatékonyabb módja a provokáció, amely széles körben számíthat reakciókra. Mindennek velejárója az is persze, hogy a megképződő vitaszituáció szükségképpen elkülöníti egymástól a nézeteikben eltérő feleket. E tekintetben Kazinczynak csupán egyetlen, igen fontos, a későbbiekben is sokszor megismételt és kinyilvánított elvi álláspontja van, miszerint a felek ne vetemedjenek „alacsonyságokra”. A kemény (éles) vita tehát szükséges és indokolt, a becsületsértő személyesítés pedig szükségtelen. A személyeskedés ugyanis elvezet a vita tárgyától, nem teszi lehetővé annak érdemi megvitatását, a konstruktivitást, a döntést kívánó lezárás lehetőségének elvesztegetéséről nem is szólva. A „szemben álló frontok kialakítása” – ellentétben Csetri Lajos véleményével – éppen ezért nem önmagáért való cselekedet, mindez csupán természetes velejárója (taktikai eleme) a cél eléréséhez szükségesnek látott és kiprovokált vitának, amely kellő önmérséklettel, a személyesítés kerülésével, kordában tartható. Kazinczy célja sokkal inkább nyilvános vitában ütköztetni végre az álláspontokat, a nyilvánosság előtt győzni meg az ellenfelet, aminek hatására egyszer s mindenkorra közhasznúként legitimálódhat az érvényesíteni kívánt álláspont. A háborúk közhelyszerű tapasztalatainak egyike, hogy sohasem a tervező asztalon dőlnek el. Nyilván az egyik legnehezebben megoldható problémával találta szemben magát Kazinczy akkor, amikor, szembekerült a nem kívánt személyeskedéssel, perszonifikációval. Ennek kezelésére pedig nem feltétlenül a legszerencsésebb eszközöket (egy irodalmi eszközt: az epigrammát és a névtelen megszólalást) választotta. Mielőtt ennek felvázolására rátérnénk, szükséges figyelemmel lennünk arra, vajon mi állhat a tudományos viták „csataként”, „harcként” való retorikai megjelenítése mögött, mi teszi indokolttá, közkeletűen elfogadottá eme militáns retorika és

szóhasználat alkalmazását, amely nemcsak a kortársak, de a későbbi recepció szótárában is meghatározó minősítő metaforaként jelentkezik.

Egy vita háborús metaforikával való előadása, akként való megnevezése valójában a vita eszkalálódását, elfajulását jelenti, s mindez korántsem pozitív élmény a benne résztvevők számára. Ugyan nyilvánvaló, hogy mindez nem igazi harc, hiszen nem folyik benne vér, ugyanakkor nyelvi értelemben képes megnevezni valami olyasmit, ami a háborúhoz mint következményhez és állapothoz hasonló. Ha Clausewitznek a nyelvújítási harccal időben egybeeső napóleoni háborúk tapasztalatából levont s később méltán elhíresült (s John Keegan által talán joggal vitatott) megállapítását hozzuk analógiaként („A háború a politika folytatása más eszközökkel”), talán érthetővé válik, mit is kíván kifejezni nyelvi értelemben a háborús szóhasználat. A vitát mint a politikai értelemben vett megoldások lehetőségének *állapotát* egy másik, a vita személyeskedő, dekonstruktív állapota váltja fel, azaz az úgynevezett háborúskodás. Akár csak a hagyományos vita, úgy a harcként reflektált vita is diszkurzív nyelvi jelekben ragadható meg. A nyelvi, poétikai, retorikai, beszédmódbeli eszközrendszer megváltozása vagy megváltoztatott alkalmazása és elérése teszi érzékelhetővé a kettő közötti különbséget. A nyelvújítási harc kapcsán nemcsak a nyomtatott, publikus dokumentumok ismertek, de részben a magánlevelezések is. A rögzített nyilvános és magánjellegű megnyilvánulások sokkal több mindent tesznek megismerhetővé így az időbeli távolság ellenére is a későbbi olvasónak (a maga bonyolultságukban persze), mint akár az időben hozzá közelebbi események.

A jelentésátvitel (*metafora*) két különböző dolgot kapcsol egybe: a háborús retorikának egy vitára alkalmazása a szabályozottságot felváltó szabálytalanság állapotát, az elburjánzást, valaminek az elszabadulását jelöli metaforikusan. Egy vita esetében azt, hogy az elvesztette alapvető vonásait (alapvető kulturális vonásait, szabályrendszerét), s átadta magát valami vele alapvetően ellenkezőnek (egy másik kultúrának és szabályrendszernek). Hogy mindez érthetőbb legyen, az egykorú alkalmazott szótárakból két fogalmat, a *pört* és a *harcot* emelném ki. Mindkét fogalom pejoratív értelemben forog, ugyan nem szinonimái egymásnak, de – és ebben a század elején folyó viták szótárjai és a résztvevők alapállása nagyjából megegyezik –, keveredésükben is közel hasonló állapotok leírásában érvényesülnek. Milyen elgondolások inverzei mindezek? Az alapvető különbség a szabályozott és a szabályozatlan eljárások között bekövetkező változásban ragadható meg. A *pör* elvileg szabályozott jogi és retorikai keretek között folyó vitát jelent, meghatározott és jelentőséggel bíró résztvevőkkel és szerepkörökkel, átlátható retorikai vitaszituációval, megfelelő nyelvvél, kölcsönösen elfogadott, legitim szabályrendszerrel, olyan formalitásokkal tehát, amelyek számba vehető argumentumai között nem érvényesíti az ellenérdekeltségek személyes, az adott kereteket túllépő szubjektivitását, mint például a személyeskedést. Ezzel szemben a *pörösködés* olyan pejoratív megjelenítése a szabályozott vitaszituációnak, amely annak eszkalálódására és személyeskedésbe átmenő jellegére utal, a döntés, az ítélet és ezzel együtt a kölcsönösen elfogadott lezárás lehetőségének elhúzódásával és elmulasztásával. Azaz a megadott szabályozott keretek között sem lehet kulturáltan vitatkozni és megoldást találni. A *háború* pejorativitása a *ritualizált harccal* (mint például a párbajjal) való szembeállításban volna leginkább megragadható. A ritualizált harc előre kialakított és megállapított szabályai és szokásrendje a szemben álló felek egyelő, nemes és becsületes küzdelmét teszi lehetővé (legyen ennek ideologikus alapja akár a primitív kultúra, akár a romantikus eszmény), amely egyszerre értelmezhető etikai és kulturális szempontból, és amelynek eredménye, éppen a kölcsönösen kialakított, megállapított és elfogadott szabályrendszer miatt, mindenki számára elfogadható. A háború viszont ebben az oppozícióban egyszerre jelenti a kiterjedést (tömegek részvételét), és a korábbi szabályrendszerek érvényvesztését. A háború kifejezés ez esetben a kultúra hiányát mutatja, annak ellenére is, hogy egy valóságos háború sem más alapvetően, mint valamiféle kultúra kifejeződése – ahogyan John Keegan megállapítja. A háborús szótár

és metaforika alkalmazása a nyelvi tér militarizálódásának állapotát mutatja tehát, egészen pontosan azt, amikor a vita a legitim és illegitim interszjektív aktusok ellenőrizhetetlen összjátékának köszönhetően uralhatatlanná válva elveszti tulajdonképpeni tárgyát, elveszíti a szabályozott szituáció kereteit, megfosztja magát az ismert és elfogadott kultúra elemeitől, átadva magát az ellenőrizhetetlen és igazolhatatlan személyeskedésnek, a partner személyének ritkításával, becsületének, vitára való alkalmasságának, kompetenciáinak megkérdőjelezésével. A pör metaforikája – annak ellenére is, hogy időnként azonos szótárhasználóknál is keveredhet – alapvetően elfogadhatóbb, nem annyira militáns, mint a háború, a megnevezésben való nyelvi különbségtétel ugyan a pejorativitását nem csökkenti, de jellegét és megítélését differenciálja bizonyos mértékben. Azt is mondhatnánk, hogy Kazinczy többnyire és szívesebben él a pör megnevezéssel történetét illetően, mint a harcival, és hasonló mondható el például Kölcseyről is.

Kazinczy eredetileg olyan vitakultúrában gondolkodik, amely jellemzőiben ugyan szükségképpen éles is lehet, de nem fajulhat el a személyeskedésbe, személyeskedésbe való *átcsapással*, hiszen ez a határátlépés nem szolgálja a valódi ügyet, azaz a vitatárgy közös és szabályozott megtárgyalását. Mindennek nem pejoratív értelemben vett perként való megnevezése valójában az egykori jogi gyakorlat szabályrendszerének a tudományos vitákra való áthasonítását is jelentheti, az átlátható és kulturált vitaszituáció előidézésének és megteremtésének kézenfekvő lehetőségét, világosan látható felekkel, a körvonalazatlan nyilvánossággal, mint bírói, ítélői entitással. Az, hogy vitakezdeményezése már a kezdetekben gellert kap, annak nyilván több oka van. Kazinczy elviekben ugyan jól látta, mire is volna szükség a vita kereteit tekintve, de ennek gyakorlati alkalmazása talán már kevésbé volt átgondolt. A pör retorikai szituációjához hasonlatos szabályozott, nyilvános vitaszituáció egyik fontos eleme, hogy lehessen tudni, kicsoda és ki ellen szólal fel. Kazinczy leghatékonyabb diskurzuskezdeményező szövegei (a Vitkovics-episztola, *Tövisek és virágok*) azonban névtelenül jelentek meg, ab ovo tápot adva a személyeskedésnek, vagyis éppen annak, amitől korábban mindenkit óvott. A direkt anonimitás (még ha sejthető, informálisan tudható is a megszólaló szerző neve, személye, azaz Kazinczyé) éppen a névtelenség miatt ad lehetőséget arra, hogy a gúnyt ne feddő szatíráként, hanem személyeskedő és becsületsértő, nem mellesleg gyáva támadásként érthessék majd (akár szándékoltan is) félre. Hiszen a megszólaló elrejtí nevé, úgy döfköd és kritizál másokat. Az epigramma műfaja pusztán irodalmi jellege miatt is eleve értelmezésre szorul, s ugyan a vitakezdeményezés és a provokáció szempontjából nagyon hatékony eszköz, de morálisan (a névtelenséggel súlyosbítva) nagyon is félreérthetővé válik, a legjobb szándékok ellenére is. Hogy hol húzódnak a határok az építő kritika (feddő szatíra és éles epigramma) és a személyeskedés műfajai (paszkvillus) között, sem korábban, sem az ekkor kezdetét vevő vitában nem válik egyértelművé, hiszen értelmezésre szoruló irodalmiságukat tetézi az is, hogy a közvetett vagy közvetlen befogadói érintettségek akár már ezt, vagyis az olvasást és értelmezést megelőzően is állásfoglalást kényszerítenek ki a befogadóból. A névtelenség (anonimia) és a szerzői név vállalása (onimia) közti dilemma eldőlését e tekintetben Kazinczy részéről éppen Kisfaludy *Himfyjéről* írt német (1809), illetve magyar nyelvű (1814) kritikája közötti különbség jellemezheti a legjobban, amely jól mutatja Kazinczy belátásait és változó gyakorlatát. A német nyelvű verziót még nem jegyzi szerzői nevével, amelyet a kulturális szokásokra vezet vissza, az *Erdélyi Muzéumban* viszont már nem csak megnevezi magát, de reflektáltan rögzíti is saját kimunkálódó gyakorlatának azt a mozzanatát (vállalni kell a kritikusnak a nevet), amely felé – éppen az etikai aspektusok miatt – éppen elmozdul. Ennek belátásában nyilván a *Tövisek és virágok* fogadtatása is szerepet játszhatott, az, hogy a diskurzuskezdeményező provokáció gyakorlata és az elvi állásfoglalás (ne legyen személyeskedő a vita) elengedhetetlen része a szerzői név vállalása, s hogy ez a kettő (elv és praxis) együtt kell, hogy megmutatkozzék. Kazinczy 1811 után ugyan már ragaszkodna az onimiához, a baj

ekkor azonban már megtörtént, az átlátható peres vitaszituáció lehetősége jó időre elúszott – az epigrammai provokáció kísérletét műfaji és retorikai értelemben a tanulmány és a tanácskozó beszéd zárja majd. A *Tövisek és virágok az Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* (1819) című békítő jellegű, az általa előidézett mesterséges polaritást (ortológusok és neológusok) elcsendesítő, belátásaiban szinkretista válaszirás egyenlíti ki.

Kazinczy provokációja mindenesetre olyan félelmeket és előítéleteket hozott a felszínre aztán, a névtelenség miatt védhető jogossággal, amelyek eleve lehetetlenné tették a személyeskedés elkerülését, vagy akár a paszkvillizáció vádját mondjuk a *Mondolattal* kapcsolatban. Az eleve kényes és kritikus helyzetet olyan szerencsétlen anomáliák is tetézték e tekintetben, mint a *Felelet*, amelyet – a tudható szerzői szándékokkal ellentétben – a kiadó a szerzői nevek feltüntetésével nélkül adott közre, a vállalt onimia helyett így az etikátlan anonimia látszatát erősítve, Kölcsey nevét Kazinczy újabb írói álneveként értve. A legfőbb vádak egyike, hogy Kazinczy *hatalmaskodik* (diktátoroskodik), ki akarja sajátítani a nyelvet, ízlést diktál, egyoldalúan kanonizál. A névtelenség az ellenfelek (*Mondolat*) részéről is éppen ebből adódhat: a hatalmat (márpedig Kazinczy nemcsak kellemetlen elvi vitapartner, de hatalmaskodó figura is egyben) névtelenül lehet ritkítani, a paszkvillus hagyománya is ezt diktálja, a hatalmaskodó személyt éppen személyében kell támadni, ezzel negligálva hatalmát. Talán ennek kapcsán vethető fel leginkább, hogy milyen új szempontok alapján volna megújítható, újra tematizálható a nyelvújítási harc elbeszélése? A vita tárgyán (a nyelv kérdése) kívül számos olyan dolog ragadható meg, amely ha nem is került el eddig a figyelmet, de kevés hangsúlyt kapott, amelyek nem csak jellemzőek, de tanulságosak is lehetnek számunkra. Talán kijelenthetjük, hogy az, amit „nyelvújítási harcként” nevezünk meg, olyan *összetett* jelenség, amelynek hősei és szereplői történetük idején még nem különültek nyelvészekre és irodalmárookra, habár a történetükről szóló történetek elbeszélőinek későbbi hovatarozása alapvetően szabta meg elbeszéléseiknek jellegét és irányát. A nyelvújítási harc története sokkal inkább a nyelvtudomány belügyévé vált, amelyről az irodalomtörténet-írás mintha igazából lemondott volna. Pedig feladat volna bőven, hiszen a nyelvújítási harc újraolvasása nem csak poétikai, műfaji vagy retorikai, de sokban (irodalom)politikai, etikai, hatalmi és intézményi kérdéseket egyaránt érinthet.

A nyelvújítási szövegek poétikai hozzáférése például gyakorlatilag függőben van, a *Feleletnek* és a *Mondolatnak* olvasása már megjelenésükkor kalodába lett zárva, pedig irodalmi szöveggként is elemzésre és értelmezésre szorulnak. Mindenki tudni véli, miről és hogyan is szól. Nem beszélve olyan alapvető műfaji (paszkvillus és satíra), és retorikai (beszédmódok és beszédrendek – irónia és humor) kérdésekről, hogy csak a legjellemzőbbeket említsük, amelyek éppen eme vita kapcsán válnak szembeötlővé. A nyelvújítási harc története műfaj- és olvasástörténeti kuriózum, a nyilvánosság szerkezetváltásának és medializációjának egyik első és rendhagyó eseménye, az intézményesülő és elkülönülő irodalom, a hatalom és a morál kérdéseinek explicit megjelenése - szóval sokkal több, mint a nyelv kérdése. Nyilván már a kortársak is fanyalogtak amiatt, hogy ez a vita nem választott, jelentékeny tárgyról, vagyis a magyar nyelv megújításának kérdéséről és módzatairól szólt. A recepció mintha éppen eme kíváncsiságnak kívánt volna akkor megfelelni, amikor visszaterelgette a nyelv kérdésének tárgyalására eme történetet, minden mást csak bohó és mulatságos részletként aggatva eme tényre.

Az irodalmi-poétikai problémák mellett az etika és a hatalom kérdése is figyelmet érdemelhet a nyelvújítási harc elbeszéléseinek megújítása kapcsán. Hogyan lehet egy vitát kezdeményezni, kezelni, uralni, lezárni. A *hatalmi* és *etikai* aspektusok egymással összefüggésben igen fontos szerepet kapnak. „Minden tudományos vagy kritikai nézet, mondjuk úgy: az irodalomról való beszéd szabályrendszerének a kijelölése és érvényesítése pozícióküzdelem. Hatalmi harcként is leírható. Ráadásul egy-egy szabályrendszer mindig bizonyos személyekhez, csoportokhoz tartozik.” Kulcsár Szabó Ernőnek eme kijelentése már

csak azért is érdekes lehet, mivel egy olyan vita résztvevőjeként szólal meg (Kritika-vita, 1996), amely sok tekintetben hasonlóságot mutat a nyelvújítási harccal is. A pozícióküzdelem a csoportok, értelmezői közösségek létrejöttére is rávilágít, az értelmezői közösségek olvasás és írásmódjára, és persze etikai kérdések is napvilágot látnak a személyeskedés, a perszonifikáció kapcsán (nyilván nem függetlenül műfaji és beszédmódbeli megnyilvánulásoktól). A nyelvújítási harc története új szabályrendszerek kijelöléséről és érvényesítéséről is szól, amely tehát hatalmi harcként is elbeszélhető, a nyelv uralásának, kisajátításának és a kanonizációnak végül is nem ismeretlen irodalompolitikai allegóriájaként. Módszertanilag a „harc” és a „pör” diskurzusanálízise látszik célravezetőnek. Bizonyos jelenségek csak így érthetőek meg a maguk bonyolultságában, illetve bizonyos (szövegszerű) megszólalások ez által (retorikai-poétikai megnyilvánulásokként elemezve) nyílnak meg számunkra. Például Kazinczy alakján és személyes történetén keresztül jól jellemezhető általában a hatalmi és etikai diskurzus alapvonása (egyén és közösség, közösségszerveződés, személyesítés, kisajátítás, nyelvi uralom, nyelvi kisajátítás és megfosztás, kanonizáció), és persze a sajátos, de meghatározó aspektusok is.

Ha formálisan összegezni szeretnénk a nyelvújítási harc néhány alapvonását, akkor a következő szempontok talán megfontolásra érdemesek. A „nyelvújítási pör” megnevezés pontosabban mutatja azt a diszkurzív nyelvi-retorikai szituációt, amelyben mindez végbement. Azt mindenesetre érdemes rögzíteni, hogy általánosan használt kifejezéseink (harc, per, vita stb.) nem feltétlenül szinonimái egymásnak, még akkor sem, ha ezeket oly sokszor maguk a résztvevők is keverik beszédrendjeik alakulása és alakítása során. Az „Árkádia-pör” csak úgy ellenségeskedésbe, ha tetszik, háborúskodásba vezetett Kazinczy és Debrecen között, mint a „nyelvújítási harc”. A pörösködésnek (az ezzel kapcsolatban inkább rögzített már egykorú megnevezéseken túl) mégis volt olyan alapja, amely erősen köthető a jogi értelemben vett peres helyzetekhez. Történetesen, hogy a vita kezdetben nem a Csokonai-emlékmű sorsáról szólt, sokkal inkább Csokonai költői hagyatékának rendezéséről, az ehhez kapcsolódó szellemi és anyagi javak sorsáról. De az 1990-es évek közepén zajló „Kritika-vitáról” is elmondható az, hogy (retorika-nyelvi szinten mindenképpen megragadhatóan) igen komoly „háborúskodáshoz” vezetett a felek között, elhagyva a kulturált és mérsékelt vita kereteit. Visszatérve a nyelvújításhoz: a vita tárgya a nyelv megújításának kérdése. A vita szövegszerű megnyilvánulásai alapján elmondható, hogy az mediálisan szétszórt: önálló kötetek, nyomtatványok, előszavak, cikkek a jellemzőek, illetve részben a magánlevelezés is. Műfajilag mindez igen változatos (episztola, epigramma, paszkvillus, szatíra, tanulmány, kritika, cikk, előszó, levél stb.), azzal együtt, hogy éppen a vita során válik kérdésessé bizonyos műfajok megítélése, hogy például a *Mondolat* személyesítő paszkvilluse, vagy inkább elmés szatíra? A nyelvújítási harc időben szinkron, elhúzódó (1811 - 1819), persze itt is lehetséges valamiféle korszakolás (mint ahogyan van is a nyelvújítás történetírásában), de a szövegszerűen egyértelműen megragadható és konkrétan ide tartozó jelenségek által kijelölt időkeret alapján a *Tövisek és virágok* és az *Ortológus és neológus* megjelenései közé tehető. Az időbeli elhúzódás alapvető oka – ellentétben majd mondjuk a Kritika-vitával –, a kellő médiumok és intézményrendszer kezdeti hiányában, illetve a nyomtatás, kiadás és terjesztés sajátosságaiban ragadható meg. A Tudományos Gyűjtemény (1817) megindulása után ez a vita mediálisan is kanalizálódik, és viszonylag hamar zárul majd le. A vitát közvetítő közös médium hiányával magyarázható az is, hogy a vonatkoztatható corpusok nagymértékben szóródnak a térben. Van tehát kitüntetett kezdőpont (*Tövisek és virágok*, 1811), amely kezdetben még szűkebb, szakmai, majd nyilvánosan kiterjedtté válik (Kazinczy elképzelésének megfelelően igen sokakat érintve). A résztvevők részben ismertek, még nincs irodalmi intézményrendszer (de éppen formálódik), nincs egységes irodalmi kánon (de éppen formálódik), viszont látszanak a mesterek és tanítványok, azaz a vita során „igazi iskolák” és értelmezői közösségek formálódnak. Fontos, hogy egy idő

után nyilvánvalóvá válik, hogy nem a vita tárgya csak a tét, reflektált etikai problémák és reflektált hatalmi kérdések is előtérbe kerülnek, nem függetlenül az eluralkodó személyeskedő retorikától, kiterjedve az alkalmazott műfajok megítélésére is. Végző soron van intézményes, konszenzusos lezárás (sokkal inkább Teleki pályáírása, semmint Kazinczy *Ortológus és neológusa*), az alapvető kérésekben való egyezés miatt, a mesterséges (Kazinczytól származó) megosztás visszavonásával. Jellemző a területi megosztás (Dunántúl - Tiszántúl és Debrecen – összefüggésben a képviselt dialektusokkal is), és jellemző a részben generációs jelleg is. Ha mindezt egy időben hozzánk közelebbi, „kortárs” irodalmi vitával való összevetésben vizsgáljuk (csak hogy lássuk a múlhatatlan egyezéseket), akkor a „Kritika-vitáról”, a fentiekhez hasonlóan, röviden az alábbi megállapítások tehetőek. A vita tárgya a kritikai diskurzusok állapota. A vita mediálisan fixálható (Jelenkor, Élet és irodalom), műfajilag kötött (tanulmányok, cikkek), időben szinkron, rövidre záró (1996. január - 1996. július). Itt is van kitüntetett kezdőpont (Bónus Tibor és Takáts József vitaindítói, Jelenkor, 1996), kezdetben ez inkább szűkebb, szakmai, majd szélesebb körökre kiterjedt vita. A résztvevők ismertek, már van irodalmi intézményrendszer (de éppen változik), irodalmi kánonok vannak (amelyek éppen változnak). Mesterek és tanítványok: már vannak iskolák és értelmezői közösségek. Egy idő után itt sem a tárgy a tét, jellemző a személyeskedő retorika, erősen reflektált etikai problémák és hatalmi kérdések mutatkoznak meg, különösen a vita második szakaszában. Nincs intézményes, konszenzusos lezárás, viszont jellemző valamiféle intézményi megosztás (egyetem - irodalmi médiumok). Erősen generációs jelleg figyelhető meg. Ebben az összevetésben talán nem is a különbségek az érdekesek, hanem azok a vonások, amelyek maradandóak: mindkét esetben a vitatárgy látszólag szinte elveszíti jelentőségét, felszínre hozva eladdig tudott, de ki nem mondott kéréseket is, leginkább azt, ami igaz minden vitára, hogy pozícióküzdelem is, s mint olyan, hatalmi harcként is leírható.

Hivatkozott irodalom:

Csetri Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990.

John Keegan, *A hadviselés története*, ford. Bart István, Bp., Corvina, 2002.

Ajánló bibliográfia

Balassa József: *Bevezetés = Mondolat. Dicshalom 1813*, Kiadta Balassa József, Budapest, Franklin-Társulat, 1898.

Balassa József: *Bevezetés = Felelet a Mondolatra. Pesten 1815*. Kiadta Balassa József, Budapest, Franklin-Társulat, 1913.

Benkő Lóránd: *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Budapest, Akadémiai, 1990.

Teleki József: *A magyar nyelvnek tökéletesítése. Új szavak és szólásmódok által* (1816). Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

Tolcsvay Nagy Gábor: *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza, 1813, Mondolat, = A magyar irodalom története. II. 1800-1919-ig*. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Gondolat, 2007, 40-56.)

Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás, A nyelvújítás elmélete és története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1929.